

Handboek vakdidactiek aardrijkskunde

**Centrum voor Educatieve Geografie
www.vakdidactiekaardrijkskunde.nl**

Colofon

© 2009 Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, Amsterdam

Het centrum is een samenwerkingsverband van het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam; het Onderwijscentrum van de Vrije Universiteit; de Hogeschool van Amsterdam, Domein Onderwijs en Opvoeding en de Hogeschool IPABO Amsterdam/Alkmaar. Het Centrum voor Educatieve Geografie is voor aardrijkskunde de opvolger van het Landelijk Expertisecentrum voor Mens- en Maatschappijvakken.

www.expertisecentrum-mmv.nl en www.vakdidactiekaardrijkskunde.nl

Auteurs: Geert van den Berg
Adwin Bosschaart
Ronnie Kolkman
Iris Pauw
Joop van der Schee
Leon Vankan

Eindredactie: Geert van den Berg

Foto kaft: Lumine van Uden

Ontwerp: Toewan grafische communicatie, Amsterdam

Lay-out: Action This Day, Amsterdam

Druk: Ipskamp Drukkers B.V., Enschede

ISBN 978-94-90147-05-1

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag voor commerciële doeleinden worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de eindredacteur.

Inhoud

1	Inleiding	1
	Geert van den Berg	
2	Aardrijkskunde, wat is dat voor vak?	7
	Joop van der Schee	
3	Hoe geef je aardrijkskundeles?	31
	Leon Vankan	
4	De vormende kant van aardrijkskunde	81
	Iris Pauw	
5	Een aardrijkskundeles ontwikkelen	99
	Geert van den Berg	
6	Aardrijkskunde laten leven	145
	Geert van den Berg	
7	Kaarten geven te denken	197
	Joop van der Schee	
8	De eigen omgeving en veldwerk	233
	Adwin Bosschaart	
9	Het leerproces evalueren	269
	Ronnie Kolkman	
10	Meer dan een goede les	305
	Joop van der Schee, Leon Vankan & Iris Pauw	

1. Inleiding

---

door Geert van den Berg

In 1995 werd het eerste vakdidactiekboek aardrijkskunde gepubliceerd. Het was een initiatief van de vakdidactici aan de eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen. Het boek heeft jarenlang een nuttige functie vervuld bij het opleiden van leraren, maar is inmiddels verouderd en in onbruik geraakt. Deels doordat er in het onderwijs allerlei veranderingen zijn ingetreden, deels omdat de aardrijkskundeprogramma's inhoudelijk zijn gewijzigd en deels omdat er nieuwe vakdidactische methodieken en zienswijzen zijn ontstaan. Tijd dus voor een opvolger.

Die opvolger is niet alleen dit boek maar is ook digitaal beschikbaar en dus plaats en tijd onafhankelijk te gebruiken via internet. Het staat de gebruiker (vakdidactiek docent, student, leerkracht) vrij het materiaal uit te printen en te vermenigvuldigen.

Wat is de bedoeling van dit vakdidactiekboek?

Eerst en vooral hebben de auteurs het ideaal het vakdidactisch handelen van aardrijkskundestudenten en -docenten te verbeteren. Zowel in de opleiding als daarna blijkt de vakdidactiek vaak niet de meest belangrijke competentie voor de (aankomende) leerkracht te zijn. Hiervoor zijn allerlei redenen aan te voeren. Zo blijken in de praktijk van de stageschool andere competenties meer aandacht te vragen, bijvoorbeeld de interpersoonlijke en pedagogische competentie. Op veel lerarenopleidingen heeft een zekere erosie van de vakdidactiek plaatsgevonden. De vakdidactiek is ondergeschoven in andere leereenheden of onderdeel geworden van een integratievak mens en maatschappij. Studenten die op een succesvolle manier de overstap van de opleiding naar de school maken, blijken al snel ingezet te worden voor nevenactiviteiten en/of te druk met de waan van de dag om nog diepgaand na te denken over vakinhoudelijke en vakdidactische keuzes. De gewenste leerroute naar een expertdocent wordt dan verlaten en gaat veelal een van de twee kanten op: frustratie, doordat men in de vaklessen niet kan

doen wat men zou willen, of verveling, doordat men de lessen routinematig verzorgd. In beide gevallen zien we de docent niet zelden veranderen in een 'methodeslaaf' die trouw het aardrijkskundeboek volgt zonder daar kritische vragen bij te stellen of 'los te komen van het boek'.

Wij als auteurs hebben het ideaal er met dit vakdidactiekboek voor te zorgen dat bij de student in de opleiding én bij de beginnende docent de vakdidactiek wel een belangrijk aandachtspunt is. Dat zij zich bewust worden van het feit dat binnen onderwijskundige processen problemen op het gebied van klassenmanagement en organisatie direct verband houden met de vakinhoudelijke kennis en het vakdidactisch handelen. En dat door een groot vakdidactisch repertoire leerlingen wel degelijk gemotiveerd kunnen worden en kunnen worden aangezet tot betekenisvol leren met een hoog leerrendement.

Dat proberen we door te laten zien dat vakdidactiek meer is dan toegepaste algemene didactiek. Aardrijkskunde heeft immers zijn specifieke denk- en werkwijzen die niet alleen een rol spelen bij het selecteren van de leerstof, maar ook in belangrijke mate bepalend zijn voor de inrichting van het onderwijsleerproces. Een goede aardrijkskundedocent behoort over een rugzak te beschikken waar hij diverse vakdidactische principes uit kan halen.

Aardrijkskunde leent zich als schoolvak bij uitstek voor een grote afwisseling in leermiddelen en werkvormen. We noemen dat 'divers leren'. Dat wil zeggen het toepassen van verschillende vakdidactische vaardigheden om het onderwijs zo op maat en afwisselend mogelijk te maken. Het is ons ideaal zo veel mogelijk aardrijkskundedocenten voor de klas te krijgen die het principe van divers leren handen en voeten kunnen geven.

In het verlengde van dit ideaal kan over het gebruik van dit boek het volgende gezegd worden.

Het boek beoogt aardrijkskundestudenten in opleiding een degelijk vakdidactisch fundament aan te reiken op basis waarvan de aardrijkskundelessen gevarieerder worden en een hoog leerrendement krijgen. De student dient te leren keuzes te maken en goed na te denken over leerprocessen. Daarvoor krijgt hij zowel theorie als methodiek aangereikt.

Vakdidactiek is niet iets wat je leert om te kunnen reproduceren. Vakdidactisch handelen is vooral gebaseerd op nadenken over onderwijsleersituaties, over vaardigheden beschikken om die vorm te geven en de discipline op te brengen om daarop te reflecteren. Het is dus een praktisch onderdeel van het beroep en de competentie daarin kan alleen verworven worden door 'doen'. Vandaar dat deze bundel voorzien is van een diversiteit aan opdrachten. Die opdrachten vormen als het ware een drietrapsraket: eerst ken-

nis en inzicht verwerven in de theorie, daarna de vaardigheid trainen in een oefensituatie, tenslotte de vaardigheid toepassen (en verbeteren) in de klas. Het handboek richt zich niet op een bepaald leerjaar in de lerarenopleiding en ook niet specifiek op een bepaalde (bijvoorbeeld tweedegraads) lerarenopleiding. Het is de bedoeling dat dit vakdidactiekboek gebruikt gaat worden in de eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen. In de eerstegraads lerarenopleiding kan een selectie van relevante thema's in de korte opleidingstijd de revue passeren. In de tweedegraads lerarenopleiding zou de inhoud uitgesmeerd kunnen worden over verschillende leerjaren. Zo kunnen bepaalde basisvaardigheden in het eerste of tweede jaar aan de orde komen en in een leerjaar daarna kan de verdieping en verbreding plaatsvinden. Ofschoon het boek bedoeld is voor studenten kan het ook een rol spelen in de nascholing van docenten of als bron van zelfstudie voor zittende leerkrachten.

Het boek heeft een indeling in twee gedeelten: het fundament en de bouwstenen. In het fundament worden een aantal basisnoties met betrekking tot het schoolvak, de vakdidactiek en het vormingsdoel neergezet. Het heeft de bedoeling enthousiasmerend te zijn en een basis te leggen voor de rest van het boek. In de bouwstenen komen achtereenvolgens een aantal specifieke vakdidactische vaardigheden aan bod die het gereedschap vormen voor het verzorgen van lessen met als uitgangspunt 'divers leren'. Het gedeelte bouwstenen bestaat uit het ontwerpen van verschillende typen 'stenen': enerzijds het ontwerpen van een goede les, toetsen en een les met complexere werkvormen, anderzijds een aantal specifieke vakdidactische methodieken zoals het concretiseren, het werken met kaarten en het uitvoeren van veldwerk.

Op de volgende pagina is de indeling van het boek nader uitgewerkt.

Titel	Kenmerken	Leerfase
Het fundament		
H2 Het vak; Aardrijkskunde, wat is dat voor vak?	De basisprincipes van het schoolvak, de vakdidactiek en het vormingsaspect. Wat meer theoretische hoofdstukken die tegelijkertijd motiverend zijn.	basis
H3 De vakdidactiek; Hoe geef je er les in?		verbreding
H4 De vormende waarde; De vormende kant van aardrijkskunde		verdieping
De bouwstenen		
H5 Lesontwerp; Een aardrijkskundeles ontwikkelen	Hoe ontwikkel je een goede standaard aardrijkskundeles?	basis
H6 Concretiseren; Aardrijkskunde laten leven	Belangrijke vakdidactische theorie en methodiek van veel gebruikte leermiddelen en werkvormen. Wat meer praktische hoofdstukken die 'divers leren' tot doel hebben.	basis
H7 Kaarten; Kaarten geven te denken		basis
H8 De eigen omgeving en veldwerk		verbreding
H9 Toetsing; Het leerproces evalueren		verbreding
H10 Complexere werkvormen; Meer dan een goede les	Hoe ontwikkel je lessen met complexere werkvormen?	verdieping

Het boek/pakket kan op meerdere manieren worden ingezet in het onderwijs aan de eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen en in de nascholing. Voor de lerarenopleidingen zijn er de volgende gebruiksmogelijkheden:

Tweedegraads lerarenopleiding met een opdeling in drie leerfasen:

- fase 1: H2, H5, H6, H7 (basis),
- fase 2: H3, H8, H9, (verbreding),
- fase 3: H4, H10 (verdieping).

Tweedegraads lerarenopleiding met een opdeling in twee leerfasen:

- fase 1: H2, H5, H6, H7, H8,
- fase 2: H3, H4, H9, H10.

Voor de eerstegraads lerarenopleiding kan het boek van voor tot achter doorgewerkt worden. Deze studenten hebben immers door hun vooropleiding (universitair of tweedegraads) voldoende niveau om de leerstof in een keer tot zich te nemen.

Dit vakdidactiekboek is onderdeel van een heel pakket. Zo zijn er per thema (hoofdstuk) filmpjes die gebruikt kunnen worden tijdens de vakdidactieklessen. Ook is er een bronnenbank waarin allerlei vakdidactische publicaties en middelen te vinden zijn. Tenslotte zijn er enkele onderzoeksrapporten over de aardrijkskundevakdidactiek en het vak mens en maatschappij in Nederland en in het buitenland.

De ontwikkeling van dit pakket is mogelijk gemaakt door subsidie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Daarmee is het project 'vakdidactisch expertisecentrum aardrijkskunde' bekostigd. De auteurs van dit vakdidactiekboek en de samenstellers van alle andere onderwijsmiddelen hebben dit werk verricht in het kader van dit project.

Dit boek/pakket zou niet stand gekomen zijn zonder de inzet van vele collega's vakdidactiek aardrijkskunde. Zij hebben ons op allerlei manieren geholpen en ondersteund. Daarvoor zijn wij hun zeer erkentelijk. We hopen dat dit boek een bijdrage levert aan een kwaliteit van de vakdidactiek aardrijkskunde op lerarenopleidingen en daarmee aan goed en uitdagend aardrijkskundeonderwijs in Nederland.

*Meer informatie vindt u op de website:
www.expertisecentrum-mmv.nl en
www.vakdidactiekaardrijkskunde.nl*

De auteurs

Drs. G.A.J. (Geert) van den Berg, lerarenopleider aardrijkskunde aan de HvA Onderwijs en Opvoeding in Amsterdam (redactie)

Drs. A.M.W. (Adwin) Bosschaart, lerarenopleider aardrijkskunde aan de HvA Onderwijs en Opvoeding in Amsterdam en aardrijkskundedocent aan het Willem de Zwijgercollege te Bussum

Drs. R.J. (Ronnie) Kolkman, docent aardrijkskunde aan het Luzac College te Den Haag

Drs. I. (Iris) Pauw, opleider aan het Onderwijscentrum van de VU in Amsterdam en aardrijkskundedocent aan het Hermann Wesselink College in Amstelveen

Prof. dr. J.A. (Joop) van der Schee, hoogleraar onderwijsgeografie Onderwijscentrum VU Amsterdam

Dr. L.J.A.E. (Leon) Vankan, vakdidacticus aardrijkskunde

Met dank aan de kritische meelezers

C.A. (Caroline) van Leeuwen, MEd., lerarenopleider aardrijkskunde aan de HU in Utrecht.

Drs. F. (Frederik) Oorschot, leerplanontwikkelaar SLO

J.G.M. (Hans) Palings MEd., lerarenopleider aardrijkskunde aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg.

Drs. T.G. (Theo) Peenstra, lerarenopleider aardrijkskunde aan de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle.

Dr. W. L. (Wim) Wardekker, onderzoeker faculteit psychologie en pedagogiek, afdeling onderwijspedagogiek

H.A. (Hetty) van der Woude, lerarenopleider aardrijkskunde aan de NHL in Leeuwarden